

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“ย่านสามแพร่ง” ประกอบไปด้วยย่านแพร่งภูธร ย่านแพร่งนรา และย่านแพร่งสรรพศาสตร์ ได้รับการยอมรับว่า เป็นย่านการค้าเก่าที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ควรค่าแก่การอนุรักษ์อีกแห่งหนึ่งของเกาะรัตนโกสินทร์ ด้วยเอกลักษณ์ด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของกลุ่มวังหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2352-2411) และเอกลักษณ์ด้านกายภาพ จากกลุ่มอาคารพาณิชย์กึ่งพักอาศัยตามแบบอย่างสิงคโปร์ที่มีการก่อสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2452) ในบริเวณที่ตั้งกลุ่มวังหลวงเดิมบริเวณแพร่งภูธร แพร่งนรา และซุ้มประตูวังแพร่งสรรพศาสตร์ ซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนอนุรักษ์จากกรมศิลปากร และยังคงมีการอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์จากกลุ่มอาคารเหล่านี้โดยชุมชนในย่านสามแพร่งจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึง รัชกาลที่ 6 พื้นที่ย่านสามแพร่งยังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในฐานะที่เคยเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า เป็นย่านจำหน่ายเฉพาะสินค้านำเข้า ราคาแพง คุณภาพดีจากต่างประเทศ โดยมีกลุ่มลูกค้าเฉพาะ ได้แก่ ขุนนาง ข้าราชการ และคหบดีที่มีฐานะดีเท่านั้น

เอกลักษณ์ของความเป็น “ย่านสามแพร่ง” ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือการเป็นย่านพาณิชย์กรรมที่มีการรวมกลุ่มของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตอบสนองความต้องการของเจ้าหน้าที่ข้าราชการที่ทำงานในหน่วยงานราชการที่อยู่โดยรอบ ได้แก่ กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงยุติธรรม กระทรวงการต่างประเทศ กรมแผนที่ทหาร สำนักงานอัยการสูงสุด กรมอัยการ กองสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน ศาลฎีกา ศาลแพ่ง ศาลคดีเด็กและเยาวชน และศาลแขวงดุสิต ทำให้เกิดกิจกรรมพาณิชย์กรรมประเภทร้านค้าของชำ ร้านอาหาร สำนักงานทนายความ ร้านจำหน่ายเครื่องแบบเครื่องหมายข้าราชการ ร้านจำหน่ายเครื่องสนาม ร้านพิมพ์การ์ด ทำตรายาง โล่ ร้านซุบทอง ซุบโลหะ ร้านทำรองเท้าหนัง เครื่องมืออั้งวัดและอุปกรณ์ในการทำแผนที่ โรงพิมพ์ เป็นต้น เพื่อให้บริการแก่เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานราชการดังกล่าว จึงทำให้พื้นที่ย่านสามแพร่ง เป็นที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า “ย่านหลังกระทรวง”

เนื่องจากในอดีต ระหว่างปี พ.ศ. 2485-2525 ย่านสามแพร่งเป็นพื้นที่การค้าต่อเนื่องกับตลาดนัดสนามหลวง ทำให้บริเวณดังกล่าวมีกิจกรรมการค้าและการบริการที่ต่อเนื่องกับตลาดนัดสนามหลวงผสมผสานอยู่ในพื้นที่ ได้แก่ ร้านจำหน่ายของเก่า ของมือสอง ของหลุดจำนำ เครื่องใช้ไฟฟ้าภายในครัวเรือน เครื่องมือช่าง เครื่องเสียง เครื่องดนตรี จักรอุตสาหกรรม เป็นต้น แต่เพื่อตอบสนองนโยบายในการอนุรักษ์และพัฒนาเกาะรัตนโกสินทร์ จึงทำให้มีการยกเลิกการใช้พื้นที่สนามหลวงเป็นตลาดนัดในปี พ.ศ. 2525 ส่งผลให้กลุ่มผู้ประกอบการค้าในย่านประสบกับปัญหาการลดลงของจำนวนลูกค้าที่มาซื้อสินค้าและท่องเที่ยวที่ตลาดนัดสนามหลวง และเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย และสวยงามของพื้นที่บริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นใน ได้มีการผลักดันหาบเร่ แผงลอยออกจากพื้นที่ต่อเนื่องกับตลาดนัดสนามหลวง ทำให้มีกลุ่มผู้ค้าบางส่วนหลังไหลเข้ามาทำการค้าในพื้นที่ละแวกต่อเนื่องกับย่านสามแพร่งบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม จดถนนบุญศิริ และต่อเนื่องขึ้นไปยังถนนบูรณศาสตร์จดคลองหลอดวัดเทพธิดานับจากนั้นเป็นต้นมา

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีการลดจำนวนลงของลูกค้า อันเป็นผลจากการย้ายตลาดนัดสนามหลวง แต่ผู้ประกอบการในย่านสามแพร่งยังสามารถดำเนินธุรกิจต่อไปได้ เนื่องจากกลุ่มลูกค้าหลัก คือ ข้าราชการที่ทำงานอยู่ในกระทรวงโดยรอบยังคงมีจำนวนมาก จนกระทั่งมีการย้ายเจ้าหน้าที่ออกจากหน่วยงานราชการที่อยู่โดยรอบอย่างต่อเนื่องเป็นจำนวนมาก ทำให้ปัจจุบันกิจการการค้าภายในย่านชบเซาหลง พื้นที่ย่านสามแพร่งในช่วงเวลาหลังเลิกงานมีลักษณะเป็นย่านที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเร่ร่อน และที่เรียกลูกค้าของหญิงบริการมากขึ้นตามลำดับ ส่งผลให้ผู้ประกอบการไม่สามารถที่จะเปิดร้านจำหน่ายสินค้าในช่วงเย็น และผู้อยู่อาศัยในย่านไม่สามารถออกมาพักผ่อนนอกอาคารที่อยู่อาศัยได้ ทำให้กลุ่มผู้ค้าบางส่วนต้องปิดกิจการ และกลุ่มผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมบางส่วนต้องย้ายออกจากพื้นที่

ย่านสามแพร่ง หรือ ย่านหลังกระทรวง มีลักษณะคล้ายคลึงกับย่านการค้าเก่าแห่งอื่น ๆ ในเกาะรัตนโกสินทร์ ที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินผสมกันระหว่างที่พักอาศัย พาณิชยกรรม อุตสาหกรรมภายในอาคารทั้งแบบเก่า และแบบใหม่ มีร้านค้า ร้านอาหาร บริษัท สำนักงาน โกดังเก็บสินค้า สถานบันเทิงในยามราตรี อุซุ่มรด โรงพิมพ์ ร้านทำรองเท้า ร้านทำทอง โรงชุบ แทรกตัวอยู่กับอาคารที่พักอาศัยในทุกพื้นที่ของย่านสามแพร่ง

ความสัมพันธ์ระหว่างคน พื้นที่ และกิจกรรมที่เกิดขึ้น ทำให้ครั้งหนึ่งย่านสามแพร่งมีภาพลักษณ์เป็นย่านการค้าที่มีความสำคัญต่อเมือง และการเป็นศูนย์กลางกิจกรรมการค้าสินค้าราคาแพง นำเข้าจากต่างประเทศ เป็นย่านที่พักอาศัยของขุนนาง ข้าราชการระดับสูง แต่ด้วยกาลเวลา และระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ร่วมกับนโยบายและโครงการพัฒนาเมืองทำให้ย่านสามแพร่งกลายเป็นย่านการค้าที่มีความสำคัญในระดับย่าน โดยการเป็นย่านจำหน่ายสินค้าต่อเนื่อง

กับตลาดนัดสนามหลวง และย่านจำหน่ายสินค้าเฉพาะทางสำหรับข้าราชการ เป็นที่พักอาศัยสำหรับผู้ประกอบการ และประชาชนทั่วไป

ปัจจุบันภาพลักษณ์ของย่านสามแพร่งเหลือเพียงแต่การเป็นย่านการค้าเก่าบริเวณหลังกระทรวงที่เคยมีอดีตอันรุ่งเรือง ปัญหาที่เกิดขึ้นในย่านสามแพร่งไม่ได้มีแต่เฉพาะในกลุ่มผู้ประกอบการเท่านั้น หากแต่รวมถึงผู้ที่พักอาศัยในพื้นที่ เนื่องจากมีการย้ายออกจากพื้นที่ของผู้ที่พักอาศัยอยู่เดิม ทำให้ตึกแถว หรืออาคารซึ่งเดิมมีบทบาทเป็นบ้านที่พักอาศัยของชุมชนเก่าที่มีความผูกพันกับพื้นที่มานาน กลายเป็นห้องว่าง และที่พักชั่วคราว หรือชั่วคราวสำหรับชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงศักยภาพ ปัญหา ข้อจำกัดและแนวโน้มของบทบาทด้านพาณิชย์กรรม และพักอาศัยของย่านสามแพร่ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อการรักษาเอกลักษณ์ของย่านทั้งด้านกายภาพ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของชุมชนในย่านและพื้นที่ละแวกต่อเนื่อง ผ่านวิวัฒนาการด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และ สังคม ร่วมกับนโยบาย โครงการ มาตรการและข้อกำหนดที่ส่งผลกระทบต่อย่านสามแพร่งตามช่วงเวลานับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

เพื่อการวางแนวทางพัฒนาย่านสามแพร่งให้เหมาะสมกับนโยบาย โครงการพัฒนาเมือง มาตรการและข้อกำหนดที่มีต่อย่าน และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในย่านสามแพร่ง จึงมีการศึกษาทัศนคติที่มีต่อปัจจัยด้านศักยภาพ ปัญหาและข้อจำกัดของย่านสามแพร่งที่มีต่อกลุ่มคน 4 กลุ่มที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงบทบาทและเอกลักษณ์ของย่าน ได้แก่ (1) กลุ่มผู้พักอาศัยและประกอบกิจการในย่าน (2) กลุ่มผู้พักอาศัยในย่านแต่ทำงานที่อื่น (3) กลุ่มผู้พักอาศัยที่อื่นแต่มีกิจการในย่าน และ (4) กลุ่มผู้มาใช้บริการในย่าน ในปัจจุบันมาร่วมวิเคราะห์ในการวางแนวทางพัฒนาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. ศึกษาวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของย่านสามแพร่งจากอดีตถึงปัจจุบัน
2. วิเคราะห์บทบาทและหน้าที่ของชุมชนในย่านสามแพร่ง ซึ่งแสดงถึงเอกลักษณ์ของชุมชน และปัจจัยที่ทำให้ชุมชนดังกล่าวสามารถรักษาเอกลักษณ์ไว้ได้
3. ศึกษาถึงโครงการพัฒนาเมือง มาตรการและข้อกำหนดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อย่านสามแพร่ง
4. เสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องเหมาะสมกับชุมชนโดยคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของความเป็นชุมชนย่านสามแพร่ง

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตเนื้อหา

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มุ่งประเด็นการศึกษาถึงวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของย่านสามแพร่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และปัจจัยที่ทำให้ย่านสามแพร่งสามารถดำรงรักษาเอกลักษณ์ของย่าน ภายใต้บทบาทหน้าที่ของย่านที่เป็นย่านพานิชยกรรม และพักอาศัย

ใช้การวิเคราะห์ค่าสถิติในเชิงสังคมศาสตร์ เพื่อหาค่าความสัมพันธ์และความแตกต่างของปัจจัยแต่ละปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของย่านสามแพร่ง ในระดับความคิดเห็นของกลุ่มคนในย่านที่มีรูปแบบการใช้ประโยชน์พื้นที่ในย่านสามแพร่งแตกต่างกัน ได้แก่ กลุ่มคนที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่ศึกษาเพียงอย่างเดียว กลุ่มคนที่พักอาศัยและประกอบกิจการอยู่ในพื้นที่ศึกษา กลุ่มคนที่ประกอบกิจการอยู่ในพื้นที่ศึกษาแต่พักอาศัยที่อื่น และกลุ่มสุดท้ายคือผู้มาซื้อสินค้า หรือท่องเที่ยวในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ก่อให้เกิดการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจระหว่างย่านสามแพร่งกับภายนอก โดยกลุ่มคนเหล่านี้เป็นผู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ เอกลักษณ์ และภาพลักษณ์ของย่านในปัจจุบัน ร่วมกับการศึกษาวิเคราะห์ถึงนโยบาย โครงการ มาตรการและข้อกำหนดในการพัฒนาเมืองที่ส่งผลกระทบต่อย่านสามแพร่งในปัจจุบันและอนาคต

1.3.2 ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

เน้นการศึกษาย่านสามแพร่ง แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ ซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่ซึ่งเดิมเป็นอาณาเขตวังของกรมหมื่นภูเรศน์ธำรงค์ศักดิ์ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์และกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ มีชื่อเป็นที่รู้จักทั่วไปว่าพื้นที่แพร่งภูธร แพร่งนรา และแพร่งสรรพศาสตร์ รวมทั้งพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านสามแพร่งบริเวณด้านทิศเหนือของแพร่งสรรพศาสตร์จดถนนบุญศิริ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมต่อเนื่อง สัมพันธ์กับชุมชนในพื้นที่ย่านสามแพร่งเป็นอย่างมากในที่นี้จึงได้มีการกำหนดให้อยู่ในขอบเขตของพื้นที่ศึกษาไว้ด้วย จึงทำให้พื้นที่ศึกษาในครั้งนี้มีเนื้อที่ทั้งหมดโดยประมาณ 0.0752 ตารางกิโลเมตร หรือ 48 ไร่

1.4 การกำหนดกลุ่มประชากร

กลุ่มประชากรที่เลือกมาทำการวิจัยเป็นกลุ่มประชากรที่พักอาศัยหรือทำงานอยู่ในพื้นที่ศึกษา ซึ่งผู้ที่ตอบแบบสอบถามกลุ่มนี้จะต้องมีสถานะเป็นเจ้าของบ้าน หรือเจ้าของกิจการ หรือเป็นสมาชิกในครอบครัวของเจ้าบ้านเท่านั้น เนื่องจากกลุ่มประชากรที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวเป็นประชากรในกลุ่ม stake holder มีอำนาจในการตัดสินใจหรือมีส่วนรับรู้ถึงการตัดสินใจที่จะพักอาศัยหรือทำกิจการต่อในอนาคต และประชากรในกลุ่ม stake holder อีกกลุ่มหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ คือ ประชากรที่เข้ามาซื้อสินค้า หรือท่องเที่ยวในบริเวณดังกล่าว โดยไม่จำกัดรูปแบบใด ๆ

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ปี พ.ศ. 2544 พบว่าในบริเวณพื้นที่ศึกษาย่านสามแพรงและพื้นที่ต่อเนื่องมีประชากรทั้งหมด 589 หลังคาเรือน (ข้อมูลจากสำนักทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง ปี พ.ศ. 2544 แขวงศาลเจ้าพ่อเสือมีประชากรทั้งหมด 988 หลังคาเรือน)

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาที่ได้จากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะช่วยเพิ่มความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ และความแตกต่างระหว่างตัวแปรแต่ละตัวที่ได้จากทัศนคติของประชากรในย่านสามแพรง ที่มีต่อศักยภาพ ปัญหา ข้อจำกัด แนวโน้มและความต้องการในอนาคตของคนในย่าน ในแต่ละพื้นที่ และกลุ่มประชากรแต่ละประเภท ได้มาซึ่ง ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงหรือการดำรงอยู่ของชุมชนย่านสามแพรง เพื่อการวางแนวทางพัฒนาย่านสามแพรงอย่างสอดคล้องกับสภาพปัจจุบันและความต้องการ ของชุมชนในย่านในอนาคตได้

1.6 ข้อจำกัดในการวิจัย

1. ความไม่สมบูรณ์ของข้อมูลทุติยภูมิ ทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่เนื่องจากพื้นที่ศึกษามีระดับการปกครองเป็นเพียงระดับแขวง และชุมชน การเก็บข้อมูลจากภาครัฐ และเอกชนจึงมีอย่างจำกัด และขาดความสม่ำเสมออย่างมาก

2. ประชาชนส่วนใหญ่ที่พักอาศัยในย่านเป็นผู้สูงอายุ หรือมีลักษณะการพักอาศัยเป็นแบบหอพัก หรือห้องแบ่งเช่าในอาคารชุดของเอกชน ซึ่งไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปสำรวจและเก็บข้อมูลได้ อีกทั้งลักษณะการเข้าถึงที่สลับซับซ้อนยากแก่การเข้าถึงจึงทำการเก็บข้อมูลไม่สามารถกระทำได้ตามเป้าหมายและจำนวนที่กำหนดได้ทั้งหมด

3. เนื่องจากย่านสามแพ่งมีลักษณะเป็นย่านพานิชยกรรม ความร่วมมือในการให้ข้อมูลจึงมีอย่างจำกัดประกอบกับพื้นที่ดังกล่าวมีกลุ่มบุคคลทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาทำการศึกษาวิจัยบ่อยครั้ง ประกอบกับผลการวิเคราะห์โครงการพัฒนาบางโครงการมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อพื้นที่ศึกษา สร้างความรำคาญ เบื่อหน่าย และทัศนคติที่ไม่ดีแก่ประชาชนในย่านสามแพ่งที่มีต่อนักวิจัย ทำให้ข้อมูลที่ได้มีจำนวนจำกัดมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการศึกษาข้อมูลบางประเด็นหรือข้อมูลของกลุ่มประชากรบางประเภทจำเป็นต้องใช้ผลวิเคราะห์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ในเชิงลึกมาประกอบการวิเคราะห์แทนข้อมูลทางสถิติบางส่วน

4. ข้อมูลจากกลุ่มประชากรที่มีกิจการในพื้นที่ศึกษาแต่พักอาศัยนอกพื้นที่ ผลจากการตรวจสอบแบบสอบถามพบว่ามีความคลาดเคลื่อน และไม่สมบูรณ์อย่างมาก เนื่องจากผู้ที่เป็นเจ้าของกิจการไม่ให้ความร่วมมือบางส่วน ให้ลูกจ้างเป็นผู้ตอบแบบสอบถามแทน และการสุ่มนายของแบบสอบถามอีกจำนวนหนึ่ง ไม่สามารถนำข้อมูลที่ได้มาประมวลผลวิเคราะห์ด้วยค่าสถิติร่วมกับข้อมูลที่ได้จากประชากรอีก 3 กลุ่มที่เหลือ ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงใช้ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ประกอบการในพื้นที่จำนวน 4 รายแทน